

РОМАН-СІМЕЙНА ХРОНІКА З ПОГЛЯДУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Проаналізовано сучасні підходи до потрактування роману-сімейної хроніки в дослідженнях американських та європейських літературознавців із позиції літературознавчої антропології. Роман такого типу пов'язується із сімейним нарративом. Роман-сімейна хроніка трактується як закономірна еволюція більш ранніх форм сімейного нарративу. Визначаються основні типологічні риси роману-сімейної хроніки.

Ключові слова: літературознавча антропологія, роман-сімейна хроніка, сімейний нарратив, занепад роду.

З початку 90-х рр. ХХ століття відбувається потужний антропологічний поворот у літературознавчих студіях. Його натхненником у Західній Європі стає В. Ізер, який розвинув теорію генеративної антропології Е. Ганса і надав їй нового витлумачення. Вченим було запроваджено, на противагу старій дихотомії вигаданого та реального, тріадичну концепцію фіктивного, уявного та реального, де „фіктивне є свідомою спробою втілити уявне в дію та направити її в спеціальне русло, щоб вплинути на щось чи на уявлення про щось” [11, с. 2]. Актуальність цих ідей підтверджується і в польському літературознавчому просторі Р. Ничем. У своєму виступі у Львові він наголосив на необхідності антропологічного підходу в літературознавстві [3]. В Україні у сфері літературознавчої антропології цікаві наукові розвідки О. Галети, М. Зубрицької, С. Яковенка.

У цій статті ми розглядаємо антропологічний підхід у літературознавстві як метод, що дозволяє поглянути на літературу як таку, що здатна формувати нове значення. Зробимо спробу проаналізувати один із різновидів сімейного нарративу – роман-сімейну хроніку на прикладі „Саги про Форсайтів” Дж. Голсуорсі, „Люборацькі” А. Свидницького з погляду літературознавчої антропології. Насамперед з'ясуємо, яке тлумачення ми вкладатимемо у термін „сімейний нарратив”. У науці цей термін використовується як істориками, які вивчають усну традицію, так і науковцями-філологами. Зокрема, І.О. Разумова розглядає сімейний нарратив як сукупність текстів, які побутують у „сімейному комунікативному просторі” та представляють сім'ю зовнішньому світові. Ці тексти включають інформацію про ступінь родичання, служать для передачі накопиченого досвіду та відображають особливості зв'язків та

стосунків в межах родини” [5]. Ми розглядаємо сімейний наратив як універсальний текст культури. Прототипами роману-сімейної хроніки у світовій культурі є генеалогічні перекази, родові ірландські та ісландські саги, домашні хроніки та сімейні записки.

Втілення теми сім'ї у художній літературі не належить до найбільш заангажованих тем сучасного літературознавства, хоча цій проблемі присвячена низка доволі цікавих і ґрунтовних досліджень. Прикладом можуть слугувати праці Ї-Л. Ру, К. Делл, Д. Джонса, Н.Г. Ніколаєвої, Л.О. Симонової та багатьох інших. Сім'я та сімейні стосунки – позірно дуже проста тема. Але при детальнішому вивченні стає зрозумілим, що сім'я дає можливість спостерігати за стосунками, в яких розвивається характер і почуття людини. Під буденністю криється драматизм, зіткнення різних позицій, окрім того, сім'я з її здатністю до змін сприймається як індикатор культурно-історичних подій [7; с. 6]. Тут важливо навести твердження П. Уотмор про сім'ю як „універсальне і перше джерело людського досвіду” [14, с. 1]. Тому вивчення виникнення, розвитку і становлення роману-сімейної хроніки залишається актуальною темою для сучасних літературознавчих досліджень. Спробуємо звернутись до англо-американських та російських джерел, де існують подібні дослідження. На нашу думку, застосування до аналізу матеріалу здобутків зарубіжних учених дозволить методологічно збагатити українську літературознавчу науку. Одразу зауважимо, що немає єдиного підходу до визначення самого терміну „роман-сімейна хроніка”, а також відсутні спільні критерії внутрішньовидової класифікації цього літературного жанру.

Серед досліджених нами праць варто виділити два підходи до класифікації текстів про сім'ю. К. Делл робить своє розмежування текстів про сім'ю і виділяє такі підвиди роману: сімейний „романс” – твір, у якому зображається зародження сім'ї, розповідь про початок стосунків, розвиток почуттів, заручини, одруження; домашній роман (сімейно-побутовий роман), який зводиться до зображення побутових сцен, опису стосунків та способу життя сім'ї в межах одного покоління; сімейний роман, в якому описується нуклеарна сім'я, в межах одного чи двох поколінь; сімейна сага чи роман-сімейна хроніка, що включає зображення життя більше ніж двох поколінь [8, с. 33-35]. Однак у дослідженні ми не віднайшли чіткого розмежування між домашнім романом та сімейним романом.

Окрім того, К. Делл диференціює сімейні романи за типом соціально-психологічного досвіду автора, класифікуючи їх за расовою чи релігійною приналежністю автора, за антропологічним типом сім'ї, яку зображено (англосаксонські, протестантські, сім'ї білих чи сім'ї афроамериканців, єврейські сім'ї тощо).

Літературознавець Д. Джонс запропонував розглядати сімейну парадигму, базуючись на шести фазах сімейних стосунків. Учений виокремлює фазу дитинства і період ранньої зрілості (сюжети про дитинство), моменти, коли герой полишає сім'ю, від'їжджає з дому

(перехідний нарратив), період вибору шлюбного партнера (період залицянь), період одруження, де описуються стосунки між чоловіком та дружиною, та історії про стосунки дорослих та дітей (сюжети про батьківство). Окрім того, виділяються так звані обмежуючі, лімітуючі сюжети, в яких описується смерть або можливість загибелі героя чи героїв [10, с. 207]. Звичайно, погоджується автор, що даний підхід нагадує „життєвий цикл”, проте „важливість кожної фази визначається <...> позиціонуванням фігури (героя) в межах самої сім’ї чи у мережі стосунків, які охоплює поняття „сім’я” [10, с. 208]. На нашу думку, в романі-сімейній хроніці наявні всі вищезазначені сюжетні лінії. Застосувавши методологічний підхід Д. Джонса до аналізу роману-сімейної хроніки „Люборацькі” А. Свидницького та „Саги про Форсайтів” Дж. Голсуорсі, знаходимо підтвердження виокремлених літературознавцями фаз сімейних стосунків у текстах. Так, у романі „Люборацькі” А. Свидницького описуються і дитячі роки Антося, що є зразком дитячого нарративу. Його від’їзд до бурси на навчання можна віднести до перехідного нарративу. У творі описуються романтичні стосунки хлопця з коханою Галею, тобто тут ми маємо справу з романтичним нарративом. Окрім того, у романі показано кілька типів стосунків у сім’ї між чоловіком і дружиною (старі Люборацькі, Маса і пан Кулинський, Оріся і Тимоха Петропавлівський, Галя і Робусинський). Відповідно у творі подано зображення взаємин між батьками і дітьми. Те ж саме простежуємо і в розвитку та становленні головних героїв „Саги про Форсайтів” Дж. Голсуорсі – молодого Джона та Флер.

Під час вивчення даної теми ми зіткнулися з проблемою термінологічної невизначеності щодо поняття роману-сімейної хроніки в зарубіжному літературознавстві, оскільки вчені для означення об’єкта свого дослідження користувались різною термінологією. Візьмемо до прикладу твір „Сага про Форсайтів” Дж. Голсуорсі. Так, у польському літературознавстві Ю. Пальчевський використовує термін **roman-fleuve** (роман-ріка) і вказує основні характеристики такого твору: реалістичне розгортання подій роману на історичному тлі, де зображуються, принаймні, два покоління однієї родини [12, с. 6]. Вважаємо, дане визначення неповним і недостатнім. Американська дослідниця І-Л. Ру послуговувалась терміном **family novel**, тобто сімейний роман, аналізуючи „Сагу про Форсайтів” Дж. Голсуорсі. Л. Ферст той самий роман характеризує як **multigenerational novel** – роман про багато поколінь. А К. Делл, натомість, пропонує поняття **family saga**, сімейна сага, чи **family chronicle**, сімейна хроніка стосовно вищевказаного твору [див.: 13; 9; 8]. У французькому літературознавстві зустрічаємо термін „*le-roman-cycle familia*” (сімейна хроніка), даний А. Тібоді для романів про історію сім’ї в кількох поколіннях в їх природних зв’язках [7, с. 9].

Тривалий час поняття роману-сімейної хроніки, чи сімейного роману, взагалі трактувалося літературними критиками як „тривіальний” жанр, який не вартує вивчення та дослідження [6, с. 5].

Проте на сучасному етапі розвитку літературознавства з'являються праці, які високо оцінюють роль романів такого типу. Слід відзначити монографію К. Делл „The Family Novel in North America from Post – war to Post – Millennium: A study in Genre”. Хоча дослідження побудовано на основі романів американських письменників, написаних у другій половині ХХ століття, нам видаються продуктивними та вартими уваги думки автора стосовно природи художньої творчості. Передусім звернемо увагу на основні методологічні настанови книги. К. Делл вважає, що науковці-літератори, які розглядають художні тексти, написані в певний історичний період, як відбиток соціальних і політичних подій часу, допускають міметичну помилку (mimetic fallacy) [8, с. 7]. На її думку, ця міметична помилка полягає в тому, що такий підхід призводить до недооцінювання „здатності літератури формувати і творити нові погляди на проблему – що означає бути людиною, коротше кажучи, її здатність змінити світ” [там само]. Дослідниця вважає, що подібне трактування літератури ігнорує розуміння літературного твору як специфічного відбитка економічних, соціальних, політичних і культурних подій певного періоду, як „реакцію” на „координати певного часу” [там само].

К. Делл робить спробу пояснити, чому жанр сімейного роману негативно сприймався критиками. Вона вважає, що часто у наукових працях сімейний роман асоціювався з домашнім романом (domestic novel), тобто не з художніми, а з документальними хроніками – описами родоводу, родового дерева, які починаючи з ХV століття відомі у Європі під назвою *домашні хроніки*. Основні недоліки текстів такого типу письма, на думку критиків, полягають у невисокій художності тексту. Проте, як вважає літературознавець, попри такі вади, як відсутність гострих соціальних проблем, наявність героїв, характери та поведінку яких легко передбачити, зведення конфліктів тільки у рамки однієї сім'ї в межах району, міста чи містечка, ці твори викликали значний інтерес широкого кола читачів [8, с. 6].

Дослідниця наполягає на тому, що сімейний роман – „це жанр, який не тільки дуже живий, але й радикальний і революційний, як і час, у який відповідні тексти були написані” [8, с. 7].

Взявши за основу в дослідженні герменевтичний підхід, К. Делл на синхронному рівні визначає функцію сімейного роману як „social diagnosis” („соціальний діагноз”) [8, с. 9]. Вона говорить про здатність літературного тексту, користуючись медичною термінологією, визначити хворобу суспільства і встановити його діагноз [там само].

Беручи до уваги те, що сімейний дискурс часто є й політичним дискурсом, дослідниця на основі вивчення художнього тексту аналізує стан американського суспільства. У такому ракурсі важливим стає питання хвороби суспільства як спільної теми романів. К. Делл стверджує, що „хворобу в художньому тексті не обов'язково слід прочитувати як симптом занепаду, <...> вона також може бути індикатором кризи, з якої індивід може вийти оновленою, більш

зрілою особистістю”. Дослідниця інтерпретує хворобу як певне очищення, як катарсис, здатний оновити душу, очистити стосунки в межах однієї сім’ї [8, с. 10].

Монографія І-Л. Ру „Сімейний роман. До жанрового визначення” (The family Novel. Toward a generic definition) є одним із найповніших сучасних досліджень роману-сімейної хроніки. Матеріалом слугували твори письменників Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина) та Азії. Розділяючи family novel proper та novels (власне сімейний роман та романи взагалі) та виділяючи сімейний роман як окремий різновид (суб-жанр), дослідниця стверджує, що „сім’я як мотив тривалий час існує в літературній традиції, проте сімейний роман не розвивався як окремий жанр аж до початку ХХ століття” [13, с. 2]. На думку критика, одним із перших романів-сімейних хронік у світовій літературній традиції став твір „Буденброки” Т. Манна: „...це перший прототип сімейного роману на Заході, який маркує швидкий розвиток цього суб-жанру тому, що він показує більш відмінну форму, що відділяє його від інших видів роману” [13, с. 4]. Літературознавець стверджує, що центральною темою у романі-сімейній хроніці виступає „занепад (decline) роду” [12, с. 168]. Окрім того, автори романів такого типу роблять спроби розвинути цей жанр у більш сучасну форму за допомогою використання міфологічних парадигм, психологізму та фрагментації, зберігаючи при цьому давні традиції [12; с. 169].

І-Л. Ру наголошує, що сімейний роман є „енциклопедією, що дозволяє подивитись на людей, життя, атмосферу однієї нації в минулому” [13, с. 169]. Цю тезу обстоює і Н.Г. Ніколаєва, коли говорить про хронікальність наративу в романі-сімейній хроніці: „Історія сім’ї в „Сімейній хроніці” С.Т. Аксакова вписується в історичний час” [2, с. 74]. Для цього автор вводить інформацію про тогочасні події у суспільстві. Те ж ілюструє і роман „Люборацькі” А. Свидницького. У творі відтворено панораму життя православного духовенства у 40-60 рр. ХІХ століття в Україні. Розвиток сімейних стосунків у романі „Сага про Форсайтів” Дж. Голсуорсі відбувається на тлі розквіту та занепаду Вікторіанської епохи у Британії в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

У дослідженні І-Л. Ру знаходимо і класифікацію основних типів стосунків у сім’ї (конфліктів). Літературознавець розглядає два основних типи конфліктів, які покладено в основу сімейного роману: батько-син (конфлікт поколінь), чоловік-дружина (конфлікт сімейних відносин). Фігура батька в романі є уособленням влади, яка об’єднує членів сім’ї і одночасно роз’єднує їх. Батько і чоловік є „одночасно і творцем, і руйнівником сім’ї” [13, с. 180]. Батько, чоловік як основоположник роду об’єднує сім’ю: можемо констатувати міфологізацію постаті батька. Одночасно деспотизм батька, його спротив соціальним змінам, заперечення ним цінності кожної індивідуальності в сім’ї є тим чинником, що руйнує родину. Як наслідок, родина стає одночасно і прихистком, і в’язницею для кожного в групі.

К. Делл наводить можливі варіанти конфліктів: мати-син; мати-дочка, батько-дочка [8, с. 29].

Як зазначає Ї-Л. Ру, „конфлікт у сім'ї, як правило, приводить до зміни старої віри на нову” [13, с. 172], адже руйнування стосунків у суспільстві неминуче послаблює релігійні вірування. Це яскраво засвідчує роман-сімейна хроніка „Люборацькі” А. Свидницького. У творі чітко простежується парадигма: *зміна віри – зневіра – знищення особистості*.

Цікавим моментом у праці Ї-Л. Ру є трактування сім'ї як міфологеми Раю та втрати сім'ї як міфологеми втраченого Раю. Відчуття втрати і самореалізації, отримання „знання” героєм нагадує гріхопадіння Адама і Єви. Втрата сім'ї для героя асоціюється із втратою первісного Раю. Таку ціну він повинен заплатити за право на особистісну самореалізацію, за право здобути знання, відмінне від традиційно успадкованого знання патріархальної сім'ї. Так, у романі „Люборацькі” Антось стає заручником свого виховання, точніше – антивиховання.

Таким чином, загибель сім'ї у романі сімейній-хроніці може розглядатися як епічна реалізація біблійного міфа про вигнання з Раю [13, с. 173]. Продовжуючи проводити міфологічні паралелі, американська дослідниця припускає, що загибель сина в романі-сімейній хроніці в багатьох науковців може викликати асоціації з жертвою Ісуса [13, с. 174].

Ї-Л. Ру зауважує, що вертикальні (від предків до нащадків) і горизонтальні (стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми) наративні структури наявні у всіх сімейних романах [13, с. 180-181]. Згадані міркування літературознавця знаходять підтвердження у сучасних антропологічних дослідженнях. Маємо на увазі вивчення сімейного наративу, який побутує в усній традиції, здійсненого російським етнологом І.О. Разумовою. Дослідниця вказує, що однією з основних характеристик розповідей про рід, родину є поєднання „генеалогічного часу”, який стосується поколінь як минулих, так і майбутніх та „сімейного часу”, де відбувається зміна поколінь та відтворення родинної групи [див.: 4; 5].

Отже, систематизуючи вищевикладене можемо виділити такі основні риси роману-сімейної хроніки:

1. Реалістичне зображення сім'ї в кількох поколіннях.
2. Основною темою твору є загибель роду.
3. Використання специфічної для цього типу роману наративної форми.
4. Смерть батька є знаком занепаду чи зникнення родини, роду.
5. На прикладі життя однієї родини показано певний історичний період із життя окремої нації, зображення типу культури в минулому, життя і еволюцію вибраної автором спільноти в часі і просторі.
6. Основними конфліктами, які розглядаються у літературному тексті, є протистояння між батьком і сином, чоловіком і дружиною.

7. У романі-сімейній хроніці реалізується міфологема сім'ї-Раю та міфологема втрати героєм сім'ї як вигнання з Раю.

Підсумовуючи наш далеко не повний огляд досліджень роману-сімейної хроніки у зарубіжному літературознавстві, можемо стверджувати, що антропологічний підхід як метод у літературознавстві дає змогу ширше розкрити сутність взаємин у сім'ї, простежити розвиток роду в кількох поколіннях, охарактеризувати типи конфліктів у розвитку родини і, зрештою, прийти до висновку про репрезентацію суспільства через членів сім'ї. Заслуговує на увагу теза не лише про концепцію загибелі роду, що є ключовою у романі-сімейній хроніці, але і про феномен катарсису (очищення) як початку нового циклу розвитку.

1. *Голсуорсі Дж.* Сага про Форсайтів: трилогія / Джон Голсуорсі ; [пер. з англійської Олександр Терех]. – К. : Дніпро, 1976. – 895 с. – (Вершини світового письменства ; том 20).
2. *Николаева Н.Г.* „Семейная хроника” и „Детские годы Багрова-внука” С.Т. Аксакова: формы письма и традиции жанра : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Николаева Наталья Геннадьевна. – Новосибирск, 2004. – 207 с.
3. *Нич Р.* Антропология литературы. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду. – Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. – 64 с.
4. *Разумова И.А.* Когнитивные основы семейного нарратива [Электронный ресурс] / Ирина Алексеевна Разумова – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/folklore/rasumova4.htm>.
5. *Разумова И.А.* Современный русский семейный фольклор как этнокультурный феномен (северо-западный регион) : дис. ... доктора истор. наук : 07.00.07 / Разумова Ирина Алексеевна. – Санкт-Петербург, 2000. – 508 с.
6. *Свидницький А.* Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті / Анатолій Патрикійович Свидницький. – К. : А.С.К., 2006. – 640с. – (Бібліотека української літератури).
7. *Симонова Л.А.* Трилогія Э. Базена „Семья Резо” в контексте французского семейного романа : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Симонова Лариса Алексеевна. – Москва, 2005. – 268 с.
8. *Dell Kerstin.* The Family Novel in North America from Post – war to Post – Millennium: A study in Genre [Електронний ресурс] / Kerstin Dell. – Режим доступу : http://ubt/opus.hbz-nrw.de/volltexte/2005/330/pdf/diss_dell.pdf.
9. *Furst L.R.* „The Ironic Little Dark Chasms of Life”: Narrative Strategies in John Galsworthy’s Forsyte Saga and Thomas Mann’s Buddenbrooks / Lilian R. Furst // LIT: Literature Interpretation Theory. – 2006. – Vol. 17, Issue 2. – P. 157-177.
10. *Jonnes Denis.* The matrix of narrative: family systems and the semiotics of the story / Denis Jonnes. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1990. – 293 p.
11. *Oort Richard van.* The Use of Fiction in Literary and Generative Anthropology: An Interview with Wolfgang Iser [Електронний ресурс] / Richard van Oort //

- Anthropoetics – The Electronic Journal of Generative Anthropology. – Fall 1997 / Winter 1998. – Volume III, number 2. – Режим доступу : <http://www.humnet.ucla.edu/humnet/anthropoetics/>.
12. *Palczewski J.K.* John Gaslworthy / Juliusz K. Palczewski – Warszawa : Czytelnik, 1981. – 100 s.
 13. *Ru Yi-Ling.* The family Novel. Toward a generic definition / Yi-Ling Ru. – New York : Peter Lang Publishing Inc., 1992. – 215 p.
 14. *Whatmore Petra.* „That Mysterious Thing...” Family Concepts in „The Forsyte Saga”, „To the Lighthouse”, „Mrs. Dalloway” and „Ulysses” / Petra Whatmore. – Tübingen : Stauffenburg-Verlag, 2001. – 228 p. (ZAA Studies: Language, Literature, Culture: Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik. A Quaterly of Language, Literature and Culture, Band 6).

Аннотация

Представлены современные подходы к трактовке романа-семейной хроники в исследованиях американских и европейских литературоведов с позиций литературоведческой антропологии. Роман такого типа связывается с семейным нарративом. Роман-семейная хроника раскрывается как этап закономерной эволюции более ранних форм семейного нарратива. Определяются основные типологические черты романа-смейной хроники.

Ключевые слова: *литературоведческая антропология, роман-семейная хроника, семейный нарратив, упадок рода.*

Summary

In the article an attempt was made to analyze the contemporary approaches in defining the term of multigenerational novel/family chronicle novel in the works of American and European scholars from the perspective of literary anthropology. The connection of such type of the novel with the family narrative is shown. Multigenerational novel is viewed as a natural evolution of early forms of family narrative. The typical features of the multigenerational novel are defined.

Key words: *literary anthropology, multigenerational novel (family chronicle novel), family narrative, decline of the family.*

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2009